

Prace Filologiczne, Tom okolicznościowy 2024: 299–314

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Neda Pintarić, 2024

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1573>

NEDA PINTARIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrzeb

e-mail: npintari@ffzg.hr

FUNKCIJE HRVATSKOGA PRAGMEMA BAŠ U USPOREDBI S POLJSKIM AKURAT

FUNCTIONS OF THE CROATIAN PRAGMEME BAŠ COMPARED TO THE POLISH AKURAT

ABSTRACT: The paper analyzes the functions of particles in the Croatian and Polish languages, listed in Croatian and Polish dictionaries and grammars. Concrete particles are precisely compared at different levels of grammar and pragmatics. It is concluded that particles are the 'tenth part of words' although they are expressed by known parts of words (adverbs, adverbial pronouns, exclamations, conjunctions and some verb forms), but their main function is pragmatic (emotional, modulatory and dialogical).

KEYWORDS: particles, pragmatics, Croatian, Polish

Uvod

U radu opisujemo čestice ili partikule kao pragmatičke jedinice koje mogu biti jednostavne (npr. *baš*; *właśnie*) i složene (npr. *u svakom slučaju*; *w każdym razie*) te funkcioniraju slično u hrvatskom i poljskom jeziku. U gramatiku se partikule rijetko spominju kao posebna vrsta riječi jer se morfološki iskazuju kao prilozi, priložne zamjenice, glagoli, prijedlozi i veznici. Piotr Bąk izdvaja ih pod nazivom *partykuły*, što potječe od latinske riječi *pars* ('dio') te

kao „ostatci davnih samostalnih riječi” imaju reducirano značenje (Bač 1977, s. 170).

S obzirom da partikule „izražavaju odnos govornika prema iskazivanome sadržaju” (Bač 1977, s. 170), neki gramatičari ih nazivaju *modulantima* jer moduliraju značenje (Zwolski 1985).

Funkcije pragmatičnih čestica ovise o njihovu značenju (semantička podjela), o njihovoj sintaktičkoj funkciji u rečenici, o morfološkim oblicima. Njihova pragmatička funkcija izražena je u dijalogima, gdje može biti emotivan iskaz govornika ili fatički izraz i iskaz slušatelja.

Partikule u razgovoru mogu stajati samostalno, obično u odgovoru slušatelja, što je i obilježje analiziranih pragmatičkih čestica *baš* i *akurat* u hrvatskom i poljskom jeziku. Često partikule funkcioniraju kao početni i uklopljeni iskazi (npr. usklične partikule) pa se smatra da nisu povezane s osnovnim dijelovima rečenice, no primjeri koje navodimo, pokazuju da mogu stajati u priložnoj oznaci, u imenskome predikatu, a u pitanju, tvrdnji i nijekanju mijenjaju značenjske oblike rečenica.

Posebni oblici partikula očuvani su kao stilemi iskazani gramatičkim načinima (optativ, imperativ i kondicional; Kurkowska i Skorupka 1959).

Osim ovih funkcija partikulama se iskazuju sumnje u iskaz (nesigurnost, npr. *pa, valjda; przecież, chyba*), naglašavanje iskaza (sigurnost u iskaz: *naravno; niewątpliwie*), emfatičnost i emotivnost: *pa da, sjajno; no, fantastycznie*) te čestoću iskaza (*często, rijetko kada, nikada; często, rzadko kiedy, nigdy*).

Sve navedene funkcije partikula preklapaju se i iskazuju različitim vrstama riječi i sintagmama (Sesar 2009).

Uz partikule se mogu rabiti paralingvistička sredstva (intonacija, akcent, izmjena boje glasa, tempo govora) te neverbalna gestovna sredstva: geste-pokreti s društvenim značenjem, npr. rukovanje, mahanje rukom u otpozdravljanju (Pintarić 2002).

Definicije i tipovi pragmema i pragmafrazema

Na početku treba razjasniti što je pragmem, kako ga definiramo i klasificiramo. *Pragmem* je lingvistički znak, jedinica pragmatike na razini leksema. Ovaj termin prvi je skovao ruski gramatičar, Boris Poršnjevi, još 1966. godine. Danas *pragmem* smatramo osnovnom verbalnom jedinicom pragmatike, multikodovne znanosti o izražavanju, iskazivanju i komuniciranju. Određenim semantički neutralnim leksemima pridodane su naime pragmatičke dimenzije, a to su, prema Aleksyju Awdiejewu (1983), emocionalni, modalni i ilokutivni (dijalogni) slojevi koji se eksplicitno ili implicitno nalaze u svakome temeljnom i prenesenom značenju pragmema. Zato

možemo reći da se pragmem sastoji od *formema* (oblika), zatim *informema* (značenjske informacije) i *emosema* (emotivnoga i osjetilnoga značenja). *Emosem* je kao jedinicu uveo ruski lingvist Dmitryj Šahovskij 1984. za značenje osjećajne i osjetilne strukture pragmea. *Formem* se odnosi na osnovni oblik leksema. *Informem* nosi obavijesnu strukturu pragmea. Informem se nalazi u svakom leksemu kao rječničkoj jedinici i nosi jedno ili više osnovnih značenja. Da bi leksem postao pragmemom, nužno je odrediti njegovu emotivnu i semantičku sastavnicu koju rabimo u komunikaciji, pa definiciju pragmea proširujemo s ilokutivnošću, tj. s dijalognim komunikativnim slojem. Zato možemo izdvojiti nekoliko vrsta pragmatičkih jedinica, od kojih su najjednostavniji pragmemi kao leksemi. Razlikuju se tako:

1. pragmemi kao rječničke *pragmanatuknice* s odrednicom emotivnoga, modalnoga i ilokutivnoga (dijalognoga) značenja riječi (Awdiejew 1983). Iz te osnovne jedinice proizlaze pragmemi s dodatnom podklasifikacijom:

1.1. *pragmastilemi* kao stilistički obojeni pragmemi ili stilistički kvalifikatori u pragmatikonu (Pintarić 2014; Kurkowska i Skorupka 1959);

1.2. *pragmakulturemi* ili pragmemi koji se razlikuju od kulture do kulture, a mogu biti i multikulturemi (Nagórko 2004) te ih obilježuju etnolingvistička i sociolingvistička značenja; unutar njih se dalje dodatno izdvajaju *pozdravni pragmemi* (u invokacijskoj i eksvokacijskoj situaciji; Pintarić 2002);

1.3. *pragmaonomatopeje* (sastavnice 'onomatopeikona', tj. leksemi sa zvukopisnim korijenom (Boranić 1909; Bańko 2008);

1.4. *senzopragmemi* (Pintarić 2010) kojima se iskazuje osjetilni sloj u značenju leksema;

1.5. *emopragmemi* (Pintarić 2002) kojima se iskazuju emocije govornika i slušatelja u komunikaciji;

1.6. *automatizirani pragmemi* (Pintarić 2002) koje je Pisarkowa prozvala *wyrazy puste* (Pisarkowa 1975), ili *wyrazy wtrącone*, tj. automatska, nesvjesna ponavljanja leksema ili frazema koji dobivaju pragmatično značenje drukčije od rječničkoga značenja, podštapalice (Pintarić 2002).

2. pragmafrazemi kao frazeologizirane višeleksemske jedinice s jednim, novim značenjem, čiji je nositelj tzv. *frazem* kao „ponadleksemowy nominatem” (Chlebda 1997, s. 8).

3. Na razini rečenice u pragmatici se kao pragmatične jedinice, nalaze *govorni činovi* (*akty mowy*) koji su razumljivi u dijalogima komunikatora, tj. govornika i slušatelja s reverzibilnim ulogama.

4. Niz semantički i gramatički poredanih smislenih rečenica kao govornih činova tvore u pragmatici *diskurz* kao dijalogni ili razgovorni tekst (Pintarić 2016, s. 14–16).

Pragmatika je prema svojim jedinicama, pragmemima *multikodovna znanost* koja uključuje ne samo jezične znakove, tj. iskazivanje u komunikaciji, nego dodatne, paralingvističke i ekstralingvističke znakove u komunikaciji (prozodijski znakovi i geste) kojima se izražavamo pomoću neleksičnih sredstava (Rot 1976; Arndt i Janney 1987; Biber et al. 1999; Pintarić 2002).

Ovo poglavlje bilo je potrebno kako bismo razjasnili mjesto i komunikacijsko značenje partikula u hrvatskom i poljskom jeziku.

O česticama ili partikulama

Partikule ili čestice pragmatičke su jedinice koje su česte u razgovornome jeziku, ali se njima služimo i u književnome jeziku jer one moduliraju svaki iskaz. Moduliranje se vrši poglavito iskazivanjem verbalnim sredstvima, ali u izražavanju su neophodna i neverbalna paralingvistička, prozodijska sredstva (intonacija, boja glasa, akcent u riječi i rečenici, tempo govora). U govornim situacijama česte su geste kao neverbalna sredstva izražavanja.

Česticu *baš* analizirat ćemo s obzirom na njezina različita pragmatična i semantična značenja. Čestica *baš* u hrvatskome jeziku ima čestotnost s brojem 427 (Moguš et al. 1999, s. 308), što u hrvatskome korpusu od 20 000 pojavnica čini relativnu čestocu od 0,0426 u podkorpusima. Njezina sinonimna partikula *upravo* ima manju relativnu čestotnost, tj. 304. (Moguš et al. 1999, s. 1150), a *zaista* je još manje frekvencije sa 175 pojavnica (Moguš et al. 1999, s. 1190). U navedenom *Hrvatskom čestotnom rječniku* sve se sinonimne čestice vode kao adverbii, tj. kao priložne čestice, od kojih je *baš* najčešća. Preostale dvije sinonimne čestice (*upravo* i *zaista*) imaju samo potvrdnu semantičnu i pragmatičnu funkciju i ne mogu uvijek zamijeniti česticu *baš*.

Najopsežniju podjelu čestica dala je Dubravka Sesar. Ona tvrdi da su čestice morfološki posebna, deseta vrsta riječi, ali se ne mogu definirati izvan sintakse jer se njihova modalnost, kao najvažnija funkcija, nalazi u okviru sintaktičko-semantičke kategorije (Sesar 2009, s. 56). Zato ih i Henryk Zwolski naziva *modulantima* (Zwolski 1985). Čestice ili partikule (polj. *cząstki* lub *partykuły*) iskazuju se različitim vrstama riječi (veznicima, pokaznim i priložnim zamjenicama, priložima, ali i specifičnim glagolima) te umetnutim pragmafrazemima koji se odvajaju zarezima u rečenicama. Potonje Dubravka Sesar naziva *frazeološkim česticama*: *čini mi se, kako izgleda, bilo kako bilo, u svakom slučaju, ako Bog da, hvala Bogu, Bože sačuvaj, ni u kojem slučaju, ni za živu glavu...* (Sesar 2009, s. 52, 56).

S morfološkoga gledišta Dubravka Sesar dijeli čestice na *imperativno-deziderativne* (*neka, da, da bar, kad bi, kad bi bar, samo da...*); *potvrdno-niječne* (*da, ne, ma kakvi...*); *upitne* (*li, da li, zar...*); *vezničke* (*da, i, i da, ni, niti, pa, ta, ma, ali,*

kad, kad bi, kako...); zamjeničke (što, to, ono...); priložne (baš, čak, štoviše, još, valjda, evo, eto, eno, pak, ipak, dakle, jednostavno, eventualno, zapravo, ukratko, samo, međutim, onda, kao, navodno, tobože, vjerojatno, možda, začudo, takoreći, doslovce, očito, očigledno, naravno, jasno, uistinu, zbilja, itekako, sigurno, također, naprotiv, nikako, ni izdaleka, jedva, ponešto, manje-više, uglavnom, posve...) i *glagolske (mislim, čini mi se, pretpostavljam, vjerujem, nadam se, izgleda, slušaj(te), zamisli(te), daj(te), vidi(te), nemoj(te), ma nemoj(te), hajde, gle, kažete, shvaćate (li), razumijete...)* (Sesar 2009, s. 51).

Dubravka Sesar semantički čestice dijeli na *apelativne* ili *kontaktne* (postavljane u pitanju, zahtjevu, zapovijedi, želji, poticaju, uvjeravanju, potvrđivanju, protivljenju, prijetnji i prigovoru kao govornom žanru) te na *evaluacijske* kojima se iskazuje govornikov (modulizatorov) odnos prema sadržaju, kao što je njegova sigurnost, nesigurnost, vjerojatnost u iskazu (Sesar 2009, s. 54). Važna za našu partikulu *baš* svakako je *voluntativna modalnost naglašavanja* ili *intenzifikacije*, izricana uglavnom vezničkim i priložnim česticama *pa, uopće, samo, još* i sl. Iz primjera je vidljivo da se pri definiciji partikula križaju i zazubljuju različiti kriteriji: gramatički (morfološki i sintaktički), leksički, logički i semantički (Sesar 2009, s. 55).

Partikula *baš* u odnosu na poljsko *akurat* u odabranim hrvatskim i poljskim rječnicima

Odakle potječe leksem *baš* u hrvatskome jeziku? Hrvatski etimolog, Alemko Gluhak, česticu *baš* izvodi iz praslavenskoga oblika **bъšъ* koji je u staroslavenskome dao *bъšijъ* u značenju 'posve, svakako, uopće'. Poznaju ga bugarski i makedonski jezik (*baš*), pa čak se u ruskom dijalektu *bóšno (bašnó)* rabi u istome značenju kao danas u hrvatskome: 'točno', 'upravo' (Gluhak 1993, s. 126).

Petar Skok ima natuknicu *baš*, ali gramatički ju definira kao nesklonjivu imenicu muškoga roda s genitivom (*baša*) i nesklonjivi pridjev (*baša*) u značenju 'glavni', što se može usporediti s turskim oblikom *baş* kojim se iskazuje počast osobi (Skok 1971, s. 117). Ovakva definicija ne odgovara našem leksemu *baš* koji smatramo priložnom česticom.

U najnovijem izdanju hrvatske etimologije Ranko Matasović (Matasović et al. 2016) određuje podrijetlo priložne čestice *baš* (od 16. stoljeća) u hrvatskom čakavskom i kajkavskom dijalektu te zaključuje da je ona postala od praslavenskoga oblika **bъšъ* koji je u starocrkvenoslavenskome glasilo *bъšijъ* u značenju 'posve'. U staroruskome ova je čestica glasila *боишью*, pa autori zaključuju da je bila ograničena samo na južnoslavenski prostor (Matasović et al. 2016, s. 45). Okamenjeni oblik *bъšъ* bio je imenica *i*-osnove te je značila 'udarac'. Autori smatraju da je

od istoga korijena kao partikula *baš* deriviran glagol *buhnuti* (udariti) te *bušiti*. Oblik čestice nije povezan s turskim oblikom *baş*, što znači ‘glava’, a ne prilog ‘upravo’ (Matasović et al. 2016, s. 46).

Leksem *baš* Vladimir Anić definira kao priložnu česticu koja po njemu ima čak osam funkcija, tj. pragmatičnih značenja. *Baš* služi za:

1. „pojačavanje, isticanje neke riječi, izraza ili rečenice (*baš svatko, ama baš, i to baš toliko, baš ti hvala, baš to ne želim*)“;
2. „iskazivanje istovremenosti (*baš sam kupio, eno baš mi dolazi majka, baš mi je jučer stiglo pismo*)“;
3. „ublažavanje uz negaciju (*baš se nisi proslavio!, nije to baš tako, nije mu baš bilo drago*)“;
4. „isticanje onoga što je moralo biti učinjeno u najmanjoj mjeri (isticanje minimuma) (*s time si baš mogao pričekati koji dan, to i nije baš tako teško ostvariv cilj*)“;
5. upućivanje „na iznimku od onoga kako se je pretpostavilo da bi moglo biti (*a joj – to baš ne!*)“;
6. „jasno naglašavanje da što ne dolazi u obzir (*baš nikako*)“;
7. „izricanje nedoumice“, tj. nesigurnosti (*mislili smo kupiti taj stroj, ali sad baš nekako i ne znamo*)“;
8. „izricanje ironije (*E, baš si našla trenutak da postaviš takvo pitanje*)“ (Anić 2003, s. 61–62).

Primjeri, koje Vladimir Anić navodi u ovih osam funkcija, iskazuju se sinonimima, tj. pragmemima kao *upravo, taman, nije sasvim, nije posve, nije u potpunosti, ipak ne, nikako*, ali i u pragmafrazemima, tj. sintagmama s uključenom priložnom česticom, npr. *nije to baš tako, to baš ne, sad nekako baš ne znam, ako baš hoćeš, baš si me utješio* (Anić 2003, s. 61–62).

U sintagmama je vidljiva nesigurna (ublažena) negacija te ironija koja pozitivnom strukturom iskazuje negativno značenje. Dakle, svih osam Anićevih značenja čestice *baš* mogli bismo svesti na četiri osnovne: 1. naglašavanje nekoga pragme, pragmafrazema ili govornoga čina sa sastavnicom *baš* kao *slaganje* ili *neslaganje* u mišljenju; 2. *istovremenost radnje*; 3. *nedoumice*, tj. *nesigurnosti* u iskazano te 4. *izražavanje ironije*. Intonacija pomaže razumijevanju značenja partikule *baš*, no ona rijetko može stajati sama, češće se veže uz različite vrste riječi, poglavito uz priloge, pridjeve, glagole i zamjenice. Relativno samostalno može ova partikula stajati kao odgovor u dijalogu (polj. *dopowiedzenie*), ali i tada je opet vezana uz ono o čemu je govornik pričao.

Rječnik hrvatskoga jezika urednika Jure Šonje iz 2000. leksom *baš* bilježi kao prilog te mu daje tri semantičke odrednice: 1. „iskazuje beziznimnost (*baš, upravo, zaista tako; baš tako, zaista svi; knjiga baš toliko stoji*)“; 2. „ističe radnju u pravoj sadašnjosti (ma *baš* sam krenuo, *baš* sad idem van, *baš* sam sjeo jesti)“; Uz *baš* navodi sinonime *upravo* i *zaista*; 2. pojačava sadržaj (*baš, zaista* smo se lijepo proveli; *baš neću; baš, zaista* želim ići; *nije baš tako*); 3. isključuje ili ublažava tvrdnju ili nijekanje: *nije baš tako; nije to baš pošteno; nije baš ružna*; 4. izdvaja pragmafrazem *baš me briga* koji tumači kao *svejedno mi je* (Šonje 2000, s. 58).

Julije Benešić (*Hrvatsko-poljski rječnik*; Benešić 1949) leksom *baš* definira kao uzvik (polj. *wykrzyknik*) te ga na poljski prevodi nizom sinonima: *Właśnie!, Akurat!, wprost, w sam raz, prawie, wręcz, dopiero co*. Kako se vidi iz poljskih primjera, Julije Benešić odvaja uzvične rečenice potvrdnoga značenja (*Właśnie!, Akurat!*) od vremenskih i načinskih priloga i frazema (*izravno, upravo, skoro, baš; tek što*).

U knjizi *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika* Lana Hudeček i Milica Mihaljević pišu poglavlje pod nazivom *Pregled gramatike hrvatskoga jezika* (Bičanić et al. 2013, s. 127–382) te izdvajaju čestice ili riječce kao nepromjenjive riječi koje služe za oblikovanje ili preoblikovanje rečeničnoga sadržaja. Abecednim redom one nabrajaju jednostavne oblike partikula: *a, bar, barem, baš, bilo, čak, čim, da, eno, eto, evo, gdje, god, ma makar, ne, nego, neka, ni, niti, no, pa, put, puta, sad, što, uopće, zar*. Nakon toga izdvajaju četiri primjera u rečenicama, gdje sve čestice dolaze na početku rečenice, a samo se prva odvaja zarezom (*Evo, ispričaj ću ti što mi se dogodilo*). U primjeru *Kako je lijepa!* treba pretpostaviti da je *kako* partikula koju ne navode u popisu (Bičanić et al. 2013, s. 127). U ovoj raznolikoj podjeli vidi se pomiješanost priloga i čestica, uglavnom složenih, često jednostavnih (kao *baš*) koje navode Lana Hudeček i Milica Mihaljević.

Zanimljivo je da u *Jezičnom savjetniku s gramatikom* iz 1971. godine Slavko Pavešić i Zlatko Vince navode čestično značenje uokviru priloga koji se slažu, tvore se:

- srastanjem dvaju zamjeničkih priloga, npr. *gdjegdje, katkad, gdjeka*;
- srastanjem čestice *i-, sva-* i zamjeničkog priloga ili zamjeničkog priloga i čestice *-god* (*ikako, igdje, ikamo, svaka, svakako, kadgod, gdjegod*);
- srastanjem negacije i priloga (*nelijepo, nedavno, nejunaki*);
- srastanjem prijedloga i priloga (*dotada, zasada, odonda, najednom, odasvud, otprije, unazad, upoprijeko*);
- srastanjem prijedloga i akuzativa srednjega roda pridjeva (*domalo, nakratko, ulijevo, nakrivo, zadugo, natašte, ujedno*);
- srastanjem prijedloga i pridjeva u padežu (*istih, doskora, iznova, zdesna, pogotovu, načistu*),

- srastanjem prijedloga s imenicom (*napamet, napolju, nizbrdo, predvečer, uvis, uoči, popodne; uvijek, odmah*);
- od sintagme prijedloga i imenice (*potrbuške, naglavce, poimence, naizmjenice*);
- od sintagme imenice i pridjeva (*objeručke, četveronoške*);
- od gotovih složenih priloga s priložnim nastavcima (*nakrivce, natraške, poprečke*) (Pavešić i Vince 1971, s. 406).

Leksem *akurat* u odabranim poljskim rječnicima drugačije je opisan. U svom etimološkom rječniku poljskoga jezika Wiesław Boryś nema ovoga leksema jer *akurat* je u poljskome jeziku neslavenska riječ. Prema internetskoj verziji Velikoga rječnika poljskoga jezika (*Wielki słownik języka polskiego*) leksem *akurat* potječe iz latinskoga jezika, gdje *accūrātus* znači 'zadbany, dokładny, skrupulatny', iz čega možemo zaključiti da je *akurat* pridjev, a ne partikula. Pridjevni oblik u poljskome jeziku glasi *akuratny* i znači *sređen, točan, skrupulozan*. Na drugome mjestu navodi se na internetu dijalogno primjer s pitanjem: *Mogę ci pomóc?* i odgovorom: *Akurat*. Objašnjenje odgovora razgovornoga značenja glasi: *mówiący nie zgadza się z tym, co zostało powiedziane, uważając, że prawdziwe jest coś przeciwnego* (Slušatelj se ne slaže s izrečenim jer smatra da je istinito nešto suprotno.).

Elżbieta Sobol u *Malom rječniku poljskoga jezika* (Sobol 1999) pod natuknicom *akurat* bilježi sljedeća značenja i funkcije „1. właśnie, dokładnie tak, tak samo (*Akurat* pić. *Akurat* tak. Była *akurat* północ.); 2. właśnie w tym czasie, w tym momencie, w tej chwili (*Wypadł akurat* dzień targowy. Przejeżdżał *akurat* autobus.); 3. wykrzyknik, wyrażający zaprzeczenie, sprzeciw, czasem niedowierzanie: *Nie!, to niemożliwie! Wykluczone! Na pewno nie! Jeszcze czego! Czyżby?*“ (Sobol 1999, s. 8).

Vidimo da je opis leksema *akurat* u navedenom rječniku nekonzistentan jer se samo pod brojem 1. i 2. nabrajaju sinonimi, te u zagradi daju adekvatni primjeri, dok se tek pod brojem 3. daje definicija partikule *akurat* koja se tretira uzviškom kao vrstom riječi, u prijevodu: „uskličnik kojim se iskazuje suprotnost, protivljenje, katkada i nevjerica“, a zatim se navode primjeri značenja koji ne uključuju leksem *akurat* (Sobol 1999: 8).

Władysław Lubaś natuknicu *akurat* navodi najprije kao usklik: „W razie kłopotów miała to pokazać na lotnisku. – *Akurat!* – mruknęła w odpowiedzi.“ U drugom slučaju Lubaś ponavlja natuknicu *akurat* kao prilog u značenju: „1. ‘wyjątkowo’ – To *akurat* nie jest prawda (...); 2. ‘w sam raz’ (...) więc takie kucharstwo jest dla nich *akurat*.“ Treća funkcija riječi *akurat* prema Lubasiu je sintaktička: „Herbata, *akurat*. Pili w tych szklankach samogon.“ (Lubaś 2001, s. 16).

U rječniku poljskoga jezika redaktora Mieczysława Szymczaka određuje se *akurat* kao „prilog ekspresivnoga tipa“ s tri značenja:

1. naglašava se da je točno tako kako određuje riječ uz prilog, *właśnie: Jest akurat pięć jabłek dla nas pięciorga.*;
2. označuje se vremenska točnost: ‘u danom trenutku, u to vrijeme, u tom trenutku, upravo’: *Akurat pociąg odjechał, kiedy przyszedł na stację.*;
3. pokazuje se uskličnost kojom se iskazuje nijekanje, protivljenje, nevjerica u odgovoru: *Oddasz mi pieniądze jutro?* – *Akurat* (SJPSzym, s. 28)¹.

Piotr Bąk u djelu *Gramatyka języka polskiego* navodi da „naziv *partykuła* potječe iz latinskoga *pars* (dio) te da je reduciranoga značenja od nekadašnjih samostalnih riječi. Tako je partikula *niechaj* imala značenje ‘pozostaw, pozwól’ (hrv. ‘stavi’, ‘dopusti’), dok je danas reducirana samo na kraći oblik *niech* u tvorbi 3. osobe jednine i množine imperativa i znači ‘neka’. Partikula *by* nastala je od glagola *być*, a *bodaj* od cijele rečenice – *Bóg daj* (Bąk 1977, s. 170).

U nastavku analize navedeni autor daje pregled partikula prema njihovom značenju, npr. *partykuły ograniczające* (tylko, jedynie, choć) (Bąk 1977, s. 171) koje danas smatramo veznicima u isključnim rečenicama. Zanimljiv je podatak da je partikula *jedynie* u staropoljskome glasila ‘by jeno jedna’ (Bąk 1977, s. 171). Ovaj autor pruža nekonzistentnu podjelu partikula te izdvaja one „s dodatnim značenjskim aspektom u iskazu“: upitne (*czy, li*); potvrdne (*tak, wszak, zaiste*); niječne (*nie, ni, ani, wcale*); kondicionalne (*bym, byś, by, byśmy, byście, by*); imperativne (*bodaj, niech, niechaj, oby*) (Bąk 1977, s. 170).

Piotr Bąk nadalje izdvaja partikule koje su ‘emotivni pojačivači’; kao *emfatične partikule* (*-ć, ci, cić, no, ino, ta, tam, też, toć, że*); *ograničavajuće partikule* (*tylko, jedynie*); *arhaične* (*jeno, choć*); *množne partikule* (*-kroć, razy*) i *neodređene partikule* povezane s neodređenim zamjenicama (*bądź-, byle-, lada-, -kolwiek, -ś*) (Bąk 1977, s. 171).

Sintaktičke i semantičke funkcije sinonimnih prijevoda hrvatske partikule *baš* na poljski jezik

Iz Benešićeva se prijevoda partikule *baš* (*właśnie!, akurat!, wprost, w sam raz, prawie, wręcz, dopiero co*) vidi da su samo prva dva primjera u uskličnoj funkciji kao

¹ Witold Doroszewski (SJPD) u svom rječniku poljskoga jezika partikulu *akurat* smatra prilogom te navodi njezina značenja: „przysłówek 1. podkreślający wyraz, któremu towarzyszy, *właśnie*: 2. oznaczający: *w tym czasie, właśnie*; 3. mający charakter wykrzyknienia, wyrażający zaprzeczenie, niedowierzenie itp.“.

pojedinačni i samostalnostojeći leksemi iza kojih stoji uskličnik jer tvore usklične rečenice. Postoje još tri primjera za koje se ne bi moglo reći da su usklični, no mogu se rabiti u uskličnim i drugim rečenicama kao priložne oznake uz druge priloge ili pridjeve (*wprost, prawie, wręcz: wprost przeciwnie, prawie dobrze, prawie idealnie, wręcz przeciwnie* i sl.). Pragmafrazemni oblici sinonimnoga značenja prema Benešiću su: *w sam raz* i *dopiero co* (Benešić 1949, s. 23). Poljski pragmafrazem *w sam raz* funkcionira kao priložna oznaka vremena 'točno', 'u pravi čas' (Moguš i Pintarić 2002: 730) i kao vremenski prilog 'taman', 'upravo', 'baš' (Stigao je *taman* na vrijeme.; *Upravo* ide k nama.; *Baš* je točan.). U hrvatskome jeziku pragmem *baš* moguće je povezati s načinskim priložima (*baš tako; baš dobro, lijepo, predivno; własnie tak, bardzo dobrze, pięknie, przepięknie*) ili imenskim predikatnim pridjevima i priložima (*baš sam zadovoljna, baš mi je ugodno*), imenskim predikatima s imenicom (*baš si frajer*). To su uglavnom usklične rečenice kojima se iskazuje zadovoljstvo, ugoda, ljepota ili koje drugo stanje govornika u pozitivnim ili negativnim situacijama te ocjenjivanje (*baš si smiješna, baš je tračer, baš je bio mrzovoljan, baš nije najbolje/ najbolji*). Dakle, *uzvična funkcija* partikule *baš* ima i svoje uzvične sinonimne partikule.

Ako se analiziraju značenja navedenih primjera, možemo reći da oni imaju različite semantičke funkcije: potvrdnost i slaganje s izrečenim (*baš tako = własnie, akurat*), ironiju (*baš, aha = akurat*), naglašavanje suprotnosti (*baš naprotiv, baš suprotno = wprost, wręcz przeciwnie*), **trenutnost i preciznost** (napravljeno *baš* kako treba i na vrijeme = *w sam raz, zrobione jak należy*), nedovršenost (gotovo, skoro dovršeno = *prawie skończone*), vremensku bliskost događaja (tek što, samo što, *taman = dopiero co przyszedł*) i ocjenjivanje (*baš nije moj tip = akurat nie w moim typie*). Vidimo da se hrvatska partikula *baš* ne može primijeniti u svim slučajevima, nego se trebaju uzeti slične partikule koje nisu potpuno sinonimne (*taman, gotovo, skoro, tek što*). Tako je i s partikulom *akurat* koja se može zamijeniti s oblicima: *wprost, wręcz, w sam raz, prawie, dopiero co*).

U rečenicama partikula *baš* može prethoditi sljedećim vrstama riječi (u sintaktičkim poveznicama):

1. Zamjenicama:

Baš sve je procvalo; *Baš svi* su došli na sastanak.; *Baš me* briga.; *Baš mi* je bilo drago upoznati Vas.

U svim hrvatskim primjerima možemo upotrijebiti istu česticu *baš*. U poljskome jeziku rabe se osim *akurat* i druge čestice: *Aż wszystko zakwitło! Dokładnie wszyscy przyszli na zebranie., Akurat to mnie nie obchodzi.; Bardzo mi miło było poznać pana.*

2. Glagolima (u imenskom predikatu):

Baš si napredan! – *Ale robisz postępy!*; *Baš imaš dobru frizuru!* – *Ale masz piękną fryzurę!*; *Baš mi se jede sladoled!* – *Akurat mam ochotę na lody!*; *Pravo mu budi!* – *Dobrze mu tak!*

3. Optativnim partikulama i glagolima:

Baš da vidim kako ćeš to riješiti! – *Bardzo mnie interesuje mnie, jak to rozwiążesz!*; *Baš da mi je to čuti.* – *Bardzo chciałbym to usłyszeć.*; *Baš neka mu bude!* – *Niech mu już będzie!*;

4. Različitim prilozima:

Baš žalosno za čuti! – *Aż przykro słuchać!*; *Baš jako dobro!* – *Naprawdę świetnie!*

5. Veznicima:

Baš (samo) da te vidim! – *Spróbuj tylko!*

6. Prilozima s prilozima i pridjevima

Baš jako (stvarno) dobro! – *Naprawdę bardzo dobrze!*; *Baš izvrsno napravljeno djelo!* – *Zaiste wyśmienicie napisana książka!*

Ovakve morfosintaktičke kombinacije opisuju u djelu *Grammar of Spoken and Written English* Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad i Edward Finegan (Biber et al. 1999, s. 544-551) koji takve priloge nazivaju *modifiers*. Drugim riječima, partikule su *modulanti* jer modificiraju iskaz, na što ukazuje i poljski glotodidaktičar, Henryk Zwolski (Zwolski 1985).

Povezivanje partikula s neverbalnom komunikacijom

Poljska partikula *akurat* može se u navedenim primjerima zamijeniti drugim partikulama s različitim vrstama riječi: *dokładnie*, *ale*, *ciekawe*, *niech*, *aż*, *ani*, *bo*, dok se u hrvatskim primjerima može gotovo uvijek primijeniti ista partikula *baš* – iznimka je npr. *samo* koja kao veznik *mijenja značenje*, od pozitivnoga u površinskoj strukturi (*Samo daj!*, *Samo izvoli!*, *Daj, uzmi!*) do negativnoga značenja (*Da se nisi usudio!*, *Samo probaj!*).

U poljskom jeziku partikula *ani* nosi *prijetnju*, tj. negativno značenje u primjeru *Ani mi się waź!*, dok u hrvatskome to čine vezničke imperativne partikule *da* i *samo*. Ovim vezničkim partikulama pridružuje se u poljskome partikula *bo* u primjeru *Bo dostaniesz (lanie)!.*

Uz ove primjere vezničkih partikula dolazi i *gesta ruke* kojom odmahujemo dlanom lijevo-desno ili ispred-iza u značenju prijetnje. U *Poljsko-hrvatskome rječniku gestikulacije, mimike i stava* tijela autorice Krystyna Jarzabek i Neda

Pintarić ukazuju na dvije geste prijetnje: mahanje kažiprstom naprijed-natrag koje su zajedničke u poljskoj i hrvatskoj komunikaciji te mahanje kažiprstom lijevo-desno što se razlikuje u poljskoj komunikaciji. Obje geste popraćene su zajedničkim govornim činovima: polj. *Ja ci pokażę!*, *Ty mnie jeszcze popamiętasz!*; hrv. *Samo probaj to napraviti!*, *Samo se usudi!*, *Pazi, bit će batina!*. U oba jezika zabilježeni su i opisi geste pragmafrazemom *Grozić komuš palcem (wskazującym)* te *Prijetiti komu prstom (każiprstom)* (Jarzabek i Pintarić 2012, s. 31–33).

U ovim uzvičnim primjerima uvijek se koriste i paralingvistička sredstva kojima se pojačava i naglašava smisao uzvične rečenice ili govornoga čina, a to se čini *intonacijom* cijele rečenice te *akcentom* pojedine riječi.

Mjesto partikule u sintaktičkim cjelinama iskaza

Navedene partikule, ovisno o njihovu značenju, mogu se rabiti *na početku iskaza* (*Baš ste ljubazni!*; u sredini i na kraju iskaza).

Kako je u poljskoj i hrvatskoj sintaksi moguće mijenjati mjesto svake riječi, pa tako i partikule, tom promjenom mjesta partikule može (ali i ne mora) doći do promjene značenja iskaza. U primjerima s partikulom *baš* ne mijenja se značenje iskaza: Ljubazni ste *baš*; Moram priznati, *baš* ste ljubazni!; *Baš* ste posebno ljubazni! – naglašavanjem partikule na kraju rečenice, na početku ili u sredini rečenice postiže se značenje *ironije* zahvaljujući naglašavanju partikule u rečenici. Uz to se vrši neverbalno pomicanje glave lijevo-desno, što označuje negativno iznenađene govornika zbog lošega postupka sugovornika.

U poljskim primjerima:

1. *Akurat* podjeżdża pociąg pospieszny! – partikula ima *uzvično* vremensko značenje radosti zbog konačnoga dolaska vlaka ('Evo, baš dolazi brzi vlak'), dok se u drugom u primjeru značenje partikule pretvara u tvrdnju:
2. Pociąg pospieszny *akurat* podjeżdża na tor. – Prvotno usklični iskaz pretvara se u vremensku *tvrdnju*, čime se djelomično mijenja značenje iskaza. Naime, od vremenskoga uzvika zadovoljstva (1), iskaz se pretvorio u vremensku tvrdnju ('upravo', 'baš'), čime mu je dokinuta emocionalna komponenta.
3. Pociąg pospieszny podjeżdża na tor *akurat*. – Dolazak vlaka dobro je prihvaćen zbog očekivanosti, u dubinskoj strukturi stavljanje čestice *akurat* na posljednje mjesto u iskazu dovodi do vremenskoga potvrđivanja očekivanoga dolaska vlaka na peron i mogao bi se zamijeniti pragmafrazemom *w sam raz, jak oczekiwaliśmy, dokładnie teraz, w tym czasie*.

U hrvatska tri primjera položaj partikule *baš* pokazuje sljedeće:

1. *Baš* sam to htjela reći. – naglasak je na 'to', a ne nešto drugo, odnosno na ono što je ranije rečeno.
2. To sam *baš* htjela reći. – naglasak je na *slaganje* s vremenski prethodno izrečenom tvrdnjom i *baš* se može zamijeniti s *upravo*, kojom se također naglašava vremenska komponenta.
3. Htjela sam reći to *baš*. – naglašavanje *namjere* govornika, dok je partikula na kraju beznačajna za sadržaj.

Iz triju hrvatskih primjera vidi se početno, središnje i krajnje mjesto partikule *baš*, što pokazuje promjenu značenja u svakome od primjera. Iako je u svim trima primjerima važna zamjenica *to*, partikula *baš* može se zamijeniti s partikulom *upravo* u prvom primjeru. Ako se zamjena izvrši u drugome primjeru, naglašeno je vrijeme iskaza (To sam *upravo* htjela reći = To sam *baš sada* htjela reći.). Treći primjer pokazuje da je najvažnija namjera govornika, dok je partikula *baš* manje važna, svedena samo na vrijeme iskaza zajedničko ostalim sudionicima u razgovoru.

Zaključak

Osim što su partikule 'deseta vrsta riječi' (Sesar 2009) jer morfološki i sintaktički imaju najrazličitije oblike gramatički poznatih 9 vrsta riječi, od najmanjih, jednostavnih (uzvici, prijedlozi, veznici, zamjenice, prilozi, glagoli) do najvećih složenih oblika, sintagmi koji se iskazuju dvjema ili većim brojem riječi (npr. *ni najmanje, sasvim suprotno; ani mi się waż, bo ci przyłożę*), partikule dobivaju novu, pragmatičnu funkciju u komunikaciji. Te se partikule mogu pojavljivati ispred različitih vrsta riječi (zamjenica, glagola, priloga).

Sintaktički partikule mogu stajati u različitim dijelovima rečenice, poglavito u imenskim predikatima i priložnim oznakama vremena, mjesta, načina, količine itd. Osim toga, pokazali smo na kojim mjestima u iskazu mogu stajati partikule *baš* i *akurat*. One često stoje na početku iskaza, ali mogu biti i na kraju iskaza s modificiranim značenjem. Katkada su partikule u sredini iskaza umetnute pa zato se odvajaju zarezom jer se ne vežu s dijelovima iskaza. Ako su međutim povezane s iskazom i nalaze se u sredini rečenice, ne moraju se odvajati zarezima.

Semantička funkcija partikula svodi se na njihovo značenje u komunikaciji (naglašavanje, nesigurnost, ironija, slaganje/ neslaganje, vremenske odrednice; v. Anić 2003).

U članku smo partikule *baš* i *akurat* nazvali pragmemima, tj. jedinicama pragmatike i to je njihova najvažnija funkcija. Promatrali smo ove i druge partikule

kao sastavnice viših jedinica pragmatike, tj. u pragmafrazemima. Definirali smo pragrameme kao lekseme koji osim oblika i značenja imaju različite pragmatičke slojeve (emoseme, moduleme i dijalogeme) te kao *pragmanatuknice* u rječnicima gdje imaju emotivno, modalno i ilokutivno (dijalogno) značenja riječi (Awdiejew 1983). Ovisno o dijelu gramatike i semantike, pragramemi mogu biti *pragmastilemi* koji su stilistički obojeni kvalifikatori (npr. *vulgarno*, *žargonski*, *knjiški* i sl.), *pragmakulturemi* (etno- i sociolingvistička značenja, npr. *pozdravni pragramemi*, *kulinarni pragramemi*, *povijesni pragramemi*), *pragmaonomatopeje* kao leme u rječniku koji je Mirosław Bańko opisao u onomatopeikonu (Bańko 2008), zatim *senzopragramemi* kao jedinice iskazane osjetilima (Pintarić 2010), *emopragramemi* kojima se iskazuju različite emocije te *podštapalice* ili nesvjesno, automatizirano rabljeni pragramemi u diskurzu (Pintarić 2002).

Različite partikule neophodne su u frazeologiji pa je to također njihova važna funkcija.

Partikule se ne mogu iskazivati bez paralingvističkih sredstava (intonacija, akcent, boja glasa, tempo, pauza u šutnji). One su tako obojene navedenim prozodijskim elementima. No uz neke partikule može se korisiti i neverbalna komunikacija, poglavito kretnje rukama, dlanovima, prstima, šakama (npr. u pozdravnim pragramemima ili u prijetnjama).

Iz svega vidimo da su partikule neophodne u iskazima i izrazima razgovarača te da one sadrže najrazličitije funkcije (morfološku, semantičku, frazeološku, pragmatičku, paralingvističku i ekstralingvističku) koje tvore svjesne i nesvjesne (automatizirane) načine ljudskoga izražavanja i iskazivanja u ponašanju i komunikaciji. Zato je najvažnija funkcija partikula upravo pragmatička.

Bibliografija

- Anić, V. (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Arndt, H. i Janney, R.W. (1987). *InterGrammar: Toward an Integrative Model of Verbal, Prosodic and Kinesic Coices in Speech*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Awdiejew, A. (1983). Klasyfikacja funkcji pragmatycznych, *Polonica*, 9, 53–88.
- Bańko, M. (2008). *Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku*. Warszawa: PWN.
- Bąk, P. (1977). *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Benešić, J. (1949). *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Biber, D. et al. (1999). *Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Bičanić, A. et al. (2013). *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika*. Zagreb: Croatica.

- Boranić, D. (1909). *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima*. Zagreb: JAZU.
- Chlebda, W. (1997). W stronę frazeologii pragmatycznej, *Poradnik Językowy*, 2, 1–10.
- Gluhak, A. (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Jarząbek, K. i Pintarić, N. (2012). *Poljsko-hrvatski rječnik gestikulacije, mimike i stava tijela*. Katowice: Oficyna Wydawnicza „Akant“.
- Komorowska, E. i Ohrymovich, A. (2018). The compliment as a speech act in Russian: A lexical-pragmatic study, *Beyond Philology*, 15, 1, 49–68.
- Kurkowska, H. i Skorupka, S. (1959). *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lubaś, W. (red.) (2001). *Słownik polskich leksemów potocznych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Moguš, M. et al. (1999). *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.
- Moguš, M. i Pintarić, N. (2002). *Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nagórko, A. (2004). Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru (Barbara Kryžan-Stanojević, tłum.), *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, 131–143.
- Matasović, R. et al. (2016–2021). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Pavešić, S. (red.) (1971). *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pintarić, N. (2002). *Pragmemi u komunikaciji*. Zagreb: FFpress.
- Pintarić, N. (2010). *Pragmatični svijet osjetilnosti*. Zagreb: FFpress.
- Pintarić, N. (2014). Poljsko-hrvatski pragmatikon: pragmatički rječnik leksema, sintagma i frazema (neobjavljeni članak izložen na konferenciji u Pragu).
- Pintarić, N. (2016). *Osnovne govorne situacije / Podstawowe sytuacje mówienia*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pisarkowa, K. (1975). *Składnia rozmowy telefonicznej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rot, N. (1976). *Znakovi i značenja*. Beograd: Nolit.
- Sesar, D. (1992). O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu, *Suvremena lingvistika*, 18, 34, 251–262.
- Sesar, D. (2009). Čestice – uvodne ili umetnute riječi. W: D. Sesar (red.), *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*. I. (49–56). Zagreb: FFpress.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa: PWN 1958–1969.
- SJPSzym – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa: PWN 1978–1981.
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (V. Putanec, red.), sv. A–J. Zagreb: JAZU.

- Sobol, E. (red.) (1999). *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Šonje, J. (red.) (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Školska knjiga.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki, Kraków 2007– (<http://www.wsjp.pl>; ulaz: 30.03.2023).
- Zwolski, H. (1985). *Piszemy po polsku. Podręcznik dla obcokrajowców*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

SAŽETAK

U radu se analiziraju funkcije partikula u hrvatskom i poljskom jeziku, navedenih u hrvatskim i poljskim rječnicima i gramatikama. Konkretno partikule *baš* i *akurat* uspoređuju se na različitim razinama gramatike i pragmatike. Zaključuje se da su partikule 'deseta vrsta riječi' iako se iskazuju poznatim vrstama riječi (prilozima, priložnim zamjenicama, uzvicima, veznicima i nekim glagolskim oblicima), no njihova je glavna funkcija pragmatička (emotivna, modulativna i dijalogna).

KLJUČNE RIJEČI: partikule, pragmatika, hrvatski jezik, poljski jezik

SŁOWA KLUCZOWE: partykuły, pragmatyka, język chorwacki, język polski

NEDA PINTARIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10 000 Zagreb

Hrvatska